

MILOŠ NOSEK

PŘÍSPĚVEK K OTÁZKÁM PŘEDMĚTU A ÚKOLŮ ŠKOLSKÉ GEOGRAFIE

Pojmem školská geografie a analýzou jeho obsahu se u nás poprvé podrobněji zabýval doc. Tichý*], když podal vymezení pojmů metodika geografie, didaktika geografie a školská geografie. V článku věnovaném těmto problémům poukazuje na to, že běžný termín školská geografie bývá různě chápán; někteří geografové ho ztotožňují s metodikou geografie nebo s didaktikou geografie, jiní ho pokládají za synonymum se zeměpisným učivem 1. a 2. cyklu a jiní pak za shrnující označení všech problémů spojených s vyučováním geografie. V závěru svého článku doc. Tichý uvádí tuto definici školské geografie: „Školská geografie je souborným označením celé problematiky pojící se k vyučování zeměpisu a ke všem činnostem toto vyučování doplňujícím. Slouží k odlišení souboru problémů spojených v celek zeměpisným obsahem přízpusobeným školní výuce a výchově od geografie jako vědního oboru. V uvedeném pojetí není vědním oborem a řadí se k vědní disciplíně, již je geografie.“ Na jiném místě doc. Tichý píše: „Takto vymezená školská geografie ovšem není vědním oborem. Nedá se o ní hovořit ani jako o vědě užité, i když využívá teoretických závěrů geografie, pedagogiky a dalších věd pro určitou společenskou praxi — v našem případě pro školní výuku a výchovu. Vědním oborem je její podstatná část, didaktika zeměpisu, která se získaným materiálem nejen pracuje, nýbrž jej analyzuje a dále jej zpracovává.“ V takovém chápání jde podle mého názoru o školskou geografii v širším slova smyslu.

Doc. Tichý uvádí, že v převážné většině případů, a to i v zahraničí, se tohoto pojmu používá k odlišení uvedené problematiky od geografie jako vědního oboru a dále poukazuje na to, že pro jiné předměty na střední škole obdoba takového pojmu není běžná a používá-li se, pak především k rozlišení učiva středoškolského od vysokoškolského, nikoli však od předmětu jako vědního oboru.

Zatímco s pojmem školská geografie a jeho obsahem, jak je definoval doc. Tichý, je možno souhlasit, nepovažují za opodstatněný názor, že by označení školská matematika, chemie apod. odlišovaly jen středoškolské učivo od vysokoškolského a nikoli od matematiky, chemie apod. jako vědy, zatímco v případě geografie by šlo o rozlišení od geografie jako vědy. Stálo by za úvahu, zda právě tento názor není jednou z příčin neradostného postavení geografie na střední škole; tuto domněnku se zdá potvrzovat lepší postavení jiných předmětů střední školy před geografii.

Výše uvedený názor na školskou geografii je také patrně příčinou toho, že

*] O. Tichý: Nauka o vyučování zeměpisu. Dějepis a zeměpis ve škole, roč. 4, čís. 2. 1961—1962, str. 34—36.

se místo označení školská geografie používá označení „zeměpis jakožto vyučovací předmět“ a že se středoškolské geografii přisuzují i takové úkoly, které geografie jako věda nemá. Např. podle Dýmy*) výběr poznatků ze soustavy geografických věd je základním znakem zeměpisu jakožto vyučovacího předmětu. Jeho hlavní úkoly pak podle uvedeného autora spočívají v tom, aby vybavil žáka určitým množstvím zeměpisných poznatků, aby naučil žáka geografické metodě myšlení a aby vytvořil politicko-mravní, estetický a citový postoj ke skutečnosti. Jak v dalším chci ukázat, nelze zejména takto definovaný výklad úkolů takto chápaného vyučování zeměpisu považovat ani za úplný, ani za výstižný a přesný.

Je nasnadě, že i ostatní středoškolské předměty mají problémy podobné těm, jež pro školskou geografii definoval doc. Tichý a že také v geografii existuje obdoba rozlišení učiva středoškolského od vysokoškolského, jak to známe např. u přírodovědných předmětů střední školy. Je však třeba mít na mysli, že i vysokoškolská geografie pro studium pedagogického a konečně i odborného směru je jen určitým výběrem geografické látky potřebné pro učitele či profesory střední školy. To se samozřejmě týká i jiných studijních oborů.

Domnívám se, že vedle termínu školská geografie v širším slova smyslu je třeba uvažovat pojem školská geografie v užším slova smyslu, který je součástí školské geografie v širším slova smyslu a má podobný význam jako školská chemie, fyzika atp. Tomuto pojmu podle obsahu zřejmě odpovídá ruský termín „geografija v škole“. Tak v sovětské Krátké geografické encyklopedii**) se dovidáme, že geografie ve škole je jeden z učebních předmětů střední školy, jehož úkolem je podat žákům všeobecně vzdělávací školy systematické znalosti základů fyzické a ekonomické geografie. V SSSR existuje ještě další, podrobnější vymezení náplně školské geografie, a to na základě prvního a druhého cyklu škol. Tak například úkolem školské geografie pro první cyklus škol je podat uzavřený okruh geografických znalostí o přírodním prostředí, o obyvatelstvu a jeho hospodářské činnosti a o fyzicko-geografických a hospodářsko-geografických poměrech jednotlivých kontinentů a především SSSR. Hlavním úkolem školské geografie druhého cyklu jsou především hospodářsko-geografické poměry SSSR, socialistických států a významnějších států světa. Nemohu říci, že bych s podobným dělením středoškolské látky bezvýhradně souhlasil, je však na tomto příkladu možno ukázat, co je na něm správné a poučné. Především je to ta okolnost, že nejde o jakýkoli výběr určitého množství zeměpisných poznatků, nýbrž o promyšlený výběr látky, který může žákům prvního a druhého cyklu škol poskytnout systematické znalosti z fyzické a hospodářské geografie. Předností tohoto definování obsahu a cíle školské geografie je pak to, že se jí nepřisuzují takové úkoly, které jí nejsou vlastní nebo které může plnit jen okrajově. Samozřejmě je žádoucí, aby se žáci naučili základním geografickým metodám a geografickému myšlení. Politicko-morální výchova musí samozřejmě prolínat celým procesem výchovy na středních školách, tedy všemi předměty, a není tedy specifikem geografie. Není vhodné a nutné v geografii

*) M. Dýma: Přestavba školy a vyučování zeměpisu. Z teorie výchovy a vyučování Sborník pedagogických studií. NČSAV, Praha 1962.

**) Kratkaja geografičeskaja enciklopedija. Hlavní redaktor A. A. Grigorjev. GSI „Sovětskaja enciklopedija“, Moskva 1960.

vyučovat látku, která přísluší jiným předmětům, jako občanské nauce, historii atp., na úkor podávání vlastní geografické látky. Výchova estetického a citového postoje ke skutečnosti v geografii je ovšem těžko splnitelným úkolem.

Uvažujeme-li tedy takto školskou geografii v užším slova smyslu, vidíme, že existuje velmi úzký vztah mezi ní a teorií vyučování geografie, a to zejména v tom smyslu, že teorie vyučování geografie se především zabývá tím, jak předat obsah poznatků středoškolské geografie žákům středních škol. Tento úkol, který mnoho metodiků geografie považuje za hlavní a dokonce jediný svůj úkol, vyvstal v minulosti před tehdejší metodikou a zůstává i nadále důležitým úkolem i v moderní, na vědecké základy postavené teorii vyučování geografie. Nemůže však zůstat úkolem jediným; teorie vyučování se musí zabývat také otázkami vztahu mezi geografii jako vědou a školskou geografii. Domníváme se, že v současné době je to úkol dokonce prvořadý, jehož řešení si vynucuje žhavá současnost rozvoje vědy a současné ekonomické a politické poměry. V minulosti nebyly tyto úkoly tak aktuální. Až do konce druhé světové války se vědecký pokrok v geografii neprojevoval tak výrazně, aby musely být zásadně měněny celé oddíly učební látky na střední škole s výjimkou politických změn na mapě světa. Proto pojetí i obsah naší školské geografie ustrnul a toto dědictví minulosti bylo dokonce různými školskými reformami v minulosti zdeformováno. Jsme bohužel dosud v situaci, kdy celá řada pracovníků v metodice vyučování geografie považuje dosavadní osnovy a učebnice za neměnné a nedotknutelné, což je právě třeba považovat za brzdu v metodické práci. Při nejrozumnějších výzkumech v teorii vyučování je jistě nutno k dosud platným osnovám a učebnicím přihlížet, avšak nikoli je nekriticky přijímat, podřizovat se jim, nýbrž po vědecky provedeném a zpracovaném průzkumu podávat návrhy na změny osnov a pojetí učebnic.

Taková činnost je nutná tím více, že dnes nastala jiná situace, odišná od poměrů v minulosti. Bouřlivý vývoj všech geografických disciplín obohatil současnou geografii novými poznatky, postavil její disciplíny na nové základy, prohloubil kvantitativní metody geografické analýzy a syntézy a přinesl nové názory a nová pojetí úkolů geografie a jejich dílčích disciplín. Také naše nová politicko-ekonomická situace staví před školskou geografii nové úkoly a poskytuje nové možnosti jejího rozvoje.

Teorie vyučování geografie může v tomto dlouhodobém procesu sehrát významnou roli. Objem a obsah geografie jako vědy je dán totiž současným stavem vývoje a pokroku geografického výzkumu, zatímco objem a obsah školské geografie je dán konvenčním výběrem. V prvním případě jde o objektivní skutečnost, v druhém pak o subjektivní výběr látky, který nemusí zdaleka výstižně odrážet výše zmíněnou objektivní skutečnost. Názory na tento výběr mohou být subjektivně velmi rozdílné; často nejsou hlediska výběru látky prověřena, a proto je třeba takový výběr postavit na vědecké základy. Je to právě teorie vyučování geografie, která by měla stanovit vědeckou metodu taková hlediska, aby podle nich provedený výběr středoškolské látky splnil především naukové cíle a připravil absolventy našich škol pro další jejich práci a studium různých oborů na vysokých školách. Rozdělení vybrané látky do jednotlivých ročníků a její konkrétní zpracování je pak další etapou této práce. Takového úkolu se ovšem může úspěšně zhostit kolektiv takových odborníků v teorii vyučování geografie, kteří jsou v hlubším kontaktu s jednotlivými geografickými disci-

plínami. Chtěl bych v této souvislosti poukázat na několik aspektů, ke kterým by se mělo při takové práci přihlížet.

Při vymezování obsahu středoškolské geografie se nelze opírat jen o rozbor zahraničních středoškolských učebnic, i když takový rozbor je jistě důležitý a může být i dobrou pomůckou zejména při konečné redakci výběru látky. Tyto středoškolské učebnice totiž nemohou dát představu o skutečném obsahu geografie jako vědy, mohou však být signálem, v čem jsme u nás například ve středoškolské geografii pozadu. Důležité je studium zahraniční moderní vědecké geografické literatury a konfrontace s literaturou naší. Takto získané poznatky je pak třeba uvést do jednotné soustavy a důkladně prověřit různé názory na pojetí geografie, její strukturu a její postavení, úkoly a její praktický význam.

Vlastní výběr látky školské geografie by měl být takový, aby vedle systematických znalostí z fyzické a hospodářské geografie plnil také všeobecnější naukové cíle. Do této etapy výzkumu by mělo patřit jednak studium potřeby určitých poznatků z dílčích předmětů geografie pro pochopení dějů a jevů jiných geografických disciplín. Složitější, avšak také důležité je stanovení významnosti geografických poznatků pro jiné středoškolské předměty i významnosti poznatků jiných předmětů střední školy pro pochopení geografických jevů a dějů. Je možné, že se někomu může zdát tento úkol málo potřebný, protože se domnívá, že tyto okolnosti jsou známy z minulosti. Nezapomínejme však na to, že se také obsah a náplň i pojetí jiných předmětů mění. Významným úkolem je též průzkum potřeby a důležitosti určitých geografických poznatků pro běžný občanský život a pro studium na vysokých školách. Sem nepatří ovšem jen studium geografie na přírodovědeckých a pedagogických fakultách, ale také studium na jiných vysokých školách. Na řadě našich vysokých škol se na mnoha geografických znalostech staví či některé geografické disciplíny jsou na těchto školách rozvíjeny; například hospodářská geografie na vysokých školách ekonomických, meteorologie, klimatologie, hydrologie, pedologie a geografie půd na vysokých školách zemědělských a na technikách pro odvětví architektury, urbanismu a územního plánování, pro směr hydrotechniky, vodního hospodářství a meliorací, kartografie na vojenských učilištích atd. Při plnění těchto úkolů bude ovšem třeba přihlížet k moderním názorům na celkový obsah a zaměření vzdělání lidí budoucích generací.

Zde nastíněné úkoly stojící před naší školskou geografii nejsou ani jednoduché, ani krátkodobé. Jejich postupné splnění může přinést to, co naše středoškolská geografie potřebuje. Moderní a metodicky na vysoké úrovni stojící učebnice geografie.